

Iwona Sagan

WSPÓŁCZESNE STUDIA REGIONALNE – TEORIA I METODOLOGIA, A TAKŻE PRAKTYKA¹

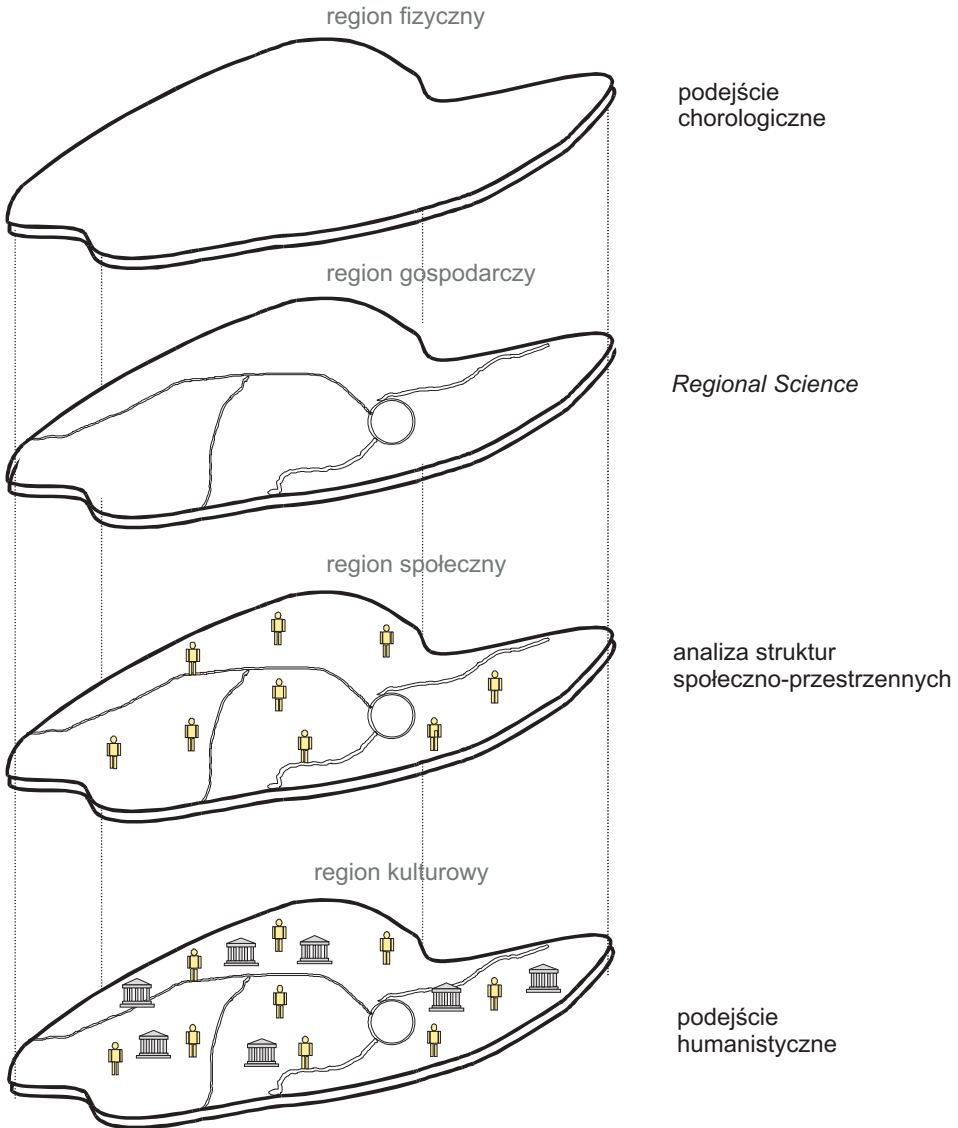
Artykuł podejmuje próbę przekrojowego przedstawienia ewolucji sposobów definiowania i opisu regionów, wskazując na ich wzajemne wynikanie oraz logiczne następstwo kolejnych analitycznych koncepcji regionu. W analizie wskazano na silny związek poszczególnych koncepcji z ogólnospołecznymi przemianami. Omówione zostały trzy zasadnicze podejścia do badań regionalnych: podejście chorologiczne, *Regional Science* oraz współczesne interpretacje społeczne i kulturowe regionu. Charakterystyki studiów regionalnych w poszczególnych okresach dokonano zarówno pod względem teoretyczno-konceptualnym, metodologicznym, jak i w wymiarze praktyki życia społeczno-gospodarczego. Podjęto także dyskusję nad zmienną rolą i kondycją badań geograficznych w studiach regionalnych.

1. Teoria

W ciągu minionej dekady byliśmy świadkami stałego wzrostu zainteresowania badaniami regionalnymi, rozwojem gospodarczym regionów, które stały się kluczowymi podmiotami opartej na wiedzy oraz usługach gospodarki. To ponowne „odkrycie” regionów ma swoje głębokie implikacje w polityce społeczno-gospodarczej zarówno poszczególnych państw, jak i całej jednoczącej się Europy. Unia Europejska promuje politykę decentralizacji mającą na celu umocnienie gospodarki regionów poprzez wzrost jej produktywności i innowacyjności. Inną konsekwencją ożywionego zainteresowania regionami jest gwałtowny wzrost studiów i badań regionalnych, koncentrujących się zarówno na kwestii konceptualizacji regionu i związanych z nim pojęć, jak i na poszukiwaniu podejść metodologicznych najlepiej służących opisowi oraz wyjaśnianiu zjawisk regionalnych.

Aby nakreślić i ocenić współczesny stan studiów regionalnych, należy dostrzec z jednej strony ich silne umocowanie w szerokim kontekście społeczno-ekonomicznym, z drugiej zaś strony ich ewolucyjny charakter. Próba przedstawienia ewolucji sposobów definiowania i opisu regionów wskazuje na wzajemne wynikanie oraz logiczne następstwo kolejnych analitycznych

¹ W artykule wykorzystano obszernie fragmenty publikacji: Sagan I., 2003, „Geografia regionalna a przemiany metodologii badań społeczno-ekonomicznych” (w:) I. Sagan, M. Czepczyński (red.), *Wymiar i współczesne interpretacje regionu*, Gdańsk–Poznań: Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Ekonomicznej, s. 43–54.

Ryc. 1. Region jako superstruktura układów przyrodniczo-społecznych

Źródło: Sagan 2003, s. 52.

koncepcji regionu, świadcząc raczej o ciągłości i ewolucyjnym rozwoju myśli regionalnej, niż wykazując rewolucyjne sprzeczności w poszczególnych jego okresach.

Ideowy schemat najbardziej istotnych przemian w sposobie rozumienia regionu przedstawia ryc. 1. Graficzna prezentacja zmienności definiowania regionu jedynie symbolicznie „wtłacza” go w konkretne liniowe granice. Problemy związane z delimitacją regionów, stopniem ich domknięcia czy też

rozmycia granic oraz kwestie relacji centrum–peryferie wyznaczają odrębne obszary badań, które wymagałyby szerokiego omówienia. Próba prześledzenia przemian w formułowaniu koncepcji regionu z konieczności skupia się zatem jedynie na cechach, które w danym okresie uznawane były za najistotniejsze dla wyjaśnienia i zrozumienia zróżnicowania regionalnego świata.

Dominujące na przełomie XIX i XX wieku oraz w pierwszej połowie XX wieku chorologiczne podejście w naukach nakłaniało do poszukiwania odmienności regionalnej, specyfiki, nie zaś do formułowania generalnych koncepcji i uniwersalnych teorii. Fizyczno-geograficzne zróżnicowanie regionów domykało i różnicowało organizację działalności gospodarczej i stylów życia społecznego. Bariery środowiskowe, granice jednostek fizyczno-geograficznych stanowiły podstawę regionalnych delimitacji.

Takie rozumienie regionu zostało poddane krytyce w latach 60. wraz z przyjęciem neopozytywistycznej metodologii jako nie tylko dominującej, ale obowiązującej w badaniu naukowym. Uznano, że region w dotychczasowym rozumieniu, silnie uwarunkowany środowiskowo, jest osiemnastowieczną koncepcją i zniknął wraz z rewolucją przemysłową.

Pojęcie regionu zostało zdominowane przez pojęcie przestrzeni. Główne kierunki przemian społecznych i gospodarczych XX wieku zmierzały do ujednolicenia stylów życia bez względu na specyfikę regionów. Sprzyjały temu technologiczna rewolucja w środkach transportu i komunikacji, powstanie światowego systemu gospodarki rynkowej, intensyfikacja procesów urbanizacji związanych z postępującą industrializacją działalności gospodarczej, centralizacja zarządzania i procesów decyzyjnych czy też stosowanie zasad scjentyistycznej racjonalności w planowaniu społecznym i gospodarczym. Wspólnym efektem tych tendencji było zamazywanie regionalnych różnic. W dobie nowoczesności studia regionalne zajmowały się badaniem procesów, systemów, struktur, które powstawały, przeobrażały się i zanikały w jednorodnej, nieróżnicowanej przestrzeni. W izomorficznej przestrzeni w zgodzie z wypracowanymi modelami kreślono układy ludzkich działań. Regiony nie były niczym więcej niż rezultat działania praw ogólnych.

Studia regionalne zdominowała *Regional Science*, dyscyplina łącząca podejścia ekonomiczne, geograficzne i planistyczne, a skoncentrowana na teoretycznej i ilościowej analizie problemów gospodarki regionalnej. *Regional Science* została praktycznie stworzona przez jednego człowieka, amerykańskiego ekonomistę Waltera Isarda w latach 50. W centrum jej zainteresowań znajdowały się konstruowanie ilościowych empirycznych modeli oraz czysto teoretyczne analizy procesów lokalizacji i gospodarki regionalnej. Analiza systemowa wewnątrz-regionalnej gospodarki (modele *input-output*), analizy kompleksów przemysłowych, analizy interakcji przestrzennych opisywanych modelami grawitacji oraz liczne prace statystyczne nad zastosowaniem teorii miejsc centralnych należały do najczęstszych tematów w ramach prowadzonych badań regionalnych.

Regional Science stanowiła propozycję badań regionalnych w sytuacji zastępowania dominującej w naukach tradycyjnej metody opisowej metodologią

scjentystyczną. Podejście chorologiczne wykorzystywane w studiach regionalnych nie odpowiadało standardom naukowej obiektywności, a podstawowe koncepcje specyficznego miejsca i regionu przeczyły zasadom naukowo formułowanych kategorii. Studia chorologiczne cierpiały na brak teorii i praw. Podejście regionalne było krytykowane jako opisowe, subiektywne i ateoretyczne, a tym samym nienaukowe (por. Hagget 1965; Harvey 1969).

Nie tylko nowe wymogi metodologiczne sprzyjały ograniczeniu badań regionalnych niemal wyłącznie do analizy przestrzennej zjawisk i procesów gospodarczych. Tendencje przemian społeczno-gospodarczych doby modernizmu utrwalały przekonanie, iż przyczyn zróżnicowania regionalnego świata należy upatrywać jedynie w stopniu zaawansowania rozwoju gospodarczego, a zwłaszcza w stopniu zaawansowania postępu technologicznego jego poszczególnych obszarów. Podstawą społeczeństwa tradycyjnego było rolnictwo, znacznie silniej związane z cechami środowiska naturalnego aniżeli przemysł, stanowiący fundament gospodarki społeczeństwa nowoczesnego. Regiony fizyczno-geograficzne były zatem wyraźnie czytelne w przednowoczesnym zróżnicowaniu gospodarczym świata, podczas gdy nowoczesne społeczeństwa wydawały się funkcjonować w pełnej niezależności od regionalnych cech środowiska naturalnego.

Narastająca od połowy lat 70. XX wieku krytyka ilościowych i neopozytywistycznych studiów regionalnych zmusiła do ponownych przewartościowań metodologicznych, a w dalszej konsekwencji do zmian w rozumieniu i sposobie opisu regionów.

Istotne znaczenie w metodologicznych przewartościowaniach badań regionalnych miały prace A. Sayera (1989; 1991), w których twierdził, że podejścia nomotetyczne realizowane w ramach *Regional Science* i idiograficzne, właściwe tradycyjnej, chorologicznej geografii regionalnej, nie są w stosunku do siebie przeciwstawne, lecz stanowią dwa przeciwległe bieguny tego samego *continuum*. Abstrakcyjne modele struktur społecznych i gospodarczych dominujące w pracach nurtu *Regional Science* nie mogą być postrzegane jako czaso- i przestrzennie niezależne generalizacje. Jeżeli określone struktury są szeroko rozpowszechnione, dowodzi to jedynie, że zakodowane w nich przestrzenne i czasowe wymiary odpowiadają szerokiej gamie przestrzennych i czasowych kontekstów. Innymi słowy, niosą one w sobie konkretne geohistoryczne uwarunkowania. Gdzieś pośrodku osi *continuum* znajdują się te konkretne przypadki, których struktury są w trakcie tworzenia lub transformacji. Stąd też studia ogólne i przypadki szczególne; studia nomotetyczne i idiograficzne winny prowadzić ze sobą znacznie ściślejszy dialog, niż czynią to obecnie nurty teoretyczne i stosowane (Sagan 1996).

Bodźcem do powyższych przewartościowań metodologicznych była potrzeba zweryfikowania badań regionalnych wobec narastającego rozdźwięku między kierunkami interpretacji teoretycznych a rzeczywistymi przemianami świata. Postępujący rozwój gospodarczy, dynamiczny i ekspansywny, wyraźnie nabierający cech gospodarki globalnej, bynajmniej nie likwidował różnic regional-

nych. Postęp technologiczny, kolejne fazy uprzemysłowienia – jak się okazało – nie są wystarczającą zmienną wyjaśniającą ciągle istotne i pogłębiające się zróżnicowanie regionalne świata. Coraz powszechniej zaczęto podnosić kwestię stanowiącą oś zainteresowań tzw. nowej geografii regionalnej, a mianowicie wpływ charakteru i intensywności relacji społecznych na zróżnicowanie regionów. Co prawda przemysł w znacznie mniejszym stopniu zależy od cech środowiska naturalnego niż rolnictwo, ale modernistyczne przekonanie o możliwości ujednoczenia gospodarki świata okazało się nierzeczywiste. Różnice w organizacji przemysłowej, biorące swój początek w zróżnicowaniu kultur i struktury społecznej, wyznaczają dobrze lub źle prosperujące regiony, różną ich dynamikę rozwoju, różne kierunki (por. Hampden-Turner, Trompenaars 1998). Paradoksalnie, proces globalizacji gospodarki, który w znacznej mierze przyczynił się do osłabienia czy też wręcz zaniku państwowych „powłok” izolujących/domykających narodowe gospodarki, odsłonił ukryte pod nimi głębokie zróżnicowanie regionalne terytoriów.

Rysujący się obecnie w skali globalnej obraz gospodarki niekoniecznie nawiązuje zatem do systemów państwowych mimo ich dominacji przez całą epokę modernizmu jako uprzywilejowanych podmiotów administracyjno-gospodarczych. Jednostką podstawową terytorialnej mozaiki gospodarczej świata pozostają regiony. M. Porter stwierdza, że poziom analiz dotyczących rozwoju gospodarczego winien ulec zmianie z obecnie dominującego poziomu krajowego na regionalny, w związku z oczywistymi dowodami wykazującymi ogromne różnice w rozwoju gospodarczym poszczególnych regionów jednego państwa (Porter 2003). Rozważając zatem stan gospodarki na poziomie państw, poruszamy się w wymiarze średnich arytmetycznych, które w przypadku głębokich dysproporcji regionalnych nie tylko nie zapewniają prawdziwego oglądu sytuacji, ale wręcz go zamazują. Dobrego przykładu tego typu zależności na poziomie regionu administracyjnego dostarcza województwo mazowieckie, w którego skład wchodzi dwie skrajnie odmienne gospodarczo jednostki terytorialne: region metropolitalny Warszawy, obejmujący najbogatsze w kraju gminy, oraz otaczające go powiaty z licznymi najbiedniejszymi w kraju gminami (por. Gorzelak 2001). Statystyki sporządzane w przekroju województw nie gwarantują więc obrazu pozwalającego oszacować faktyczny stan gospodarki w regionie.

Współczesne badania regionalne wykazują, że tak trudne do przezwyciężenia zróżnicowanie regionów, ich biedę lub bogactwo gospodarcze znacznie lepiej wyjaśniają charakterystyki społeczności tych regionów i analiza kulturowych uwarunkowań ich rozwoju aniżeli parametry czysto ekonomiczne. A. Pred (1984) uważa, że regiony kształtowane są w historycznej sekwencji zdarzeń, która wynika ze specyfiki relacji społecznych właściwych danemu regionowi, które to relacje z kolei w ramach danego regionu są reprodukowane. Regiony powstają i rozwijają się w wyniku regionalnej społecznej interakcji, będąc jednocześnie warunkiem koniecznym i efektem relacji społecznych między jednostkami, grupami i instytucjami zachodzących w konkretnym fragmencie

przestrzeni. Ten dialektyczny proces – regionalnego uwarunkowania relacji społecznych i wpływu społeczności na kształtowanie się regionu – prowadzi do powstania wewnątrznie homogenicznego systemu spójnych koncepcji i działań, które odróżniają jeden region od drugiego.

Społeczny kontekst relacji staje się także podstawą interpretacji rozwoju ekonomicznego regionu. M. Storper (1997) w swej książce poświęconej „regionalnemu światu” traktuje gospodarkę jako „relację”, procesy ekonomiczne jako „konwersację i koordynację”, podmioty ekonomiczne jako jednostkowych i zbiorowych „autorefleksyjnych aktorów” (s. 28). Krytyka klasycznego modelu *Regional Science* doprowadziła do ukształtowania się społecznie zaangażowanego podejścia także w łonie tej koncepcji. Odwołuje się ono do polityki regionalnej opartej na systemie wartości społecznych (Chojnicki 1999, s. 401–415). Na bazie interpretacji społecznych regionu pojawiają się koncepcje operacyjnej definicji regionu opartej na pomiarze intensywności kontaktów interpersonalnych między jego mieszkańcami (por. Wilczyński 1997).

Region jest zatem nie tylko kategorią społeczną, ale i kulturową. To system wierzeń, wartości i znaczeń danej społeczności kształtuje instytucjonalne i społeczne relacje. Innymi słowy, kultura ma decydujący wpływ na charakter społecznie formowanych instytucji, które powodują powstawanie różnych układów regionalnych. Z kolei odmienność tych układów wpływa na kierunki przemian kulturowych i tak to, co było rezultatem, staje się przyczyną dalszych różnic, prowadząc w końcowym efekcie do rozejścia się ścieżek rozwoju poszczególnych regionów (por. North 1990).

W to, że kultura ma znaczenie i wręcz przesądza o rozwoju gospodarczym, dziś mało kto chyba wątpi. D. Landes przyznaje, że Max Weber miał rację, twierdząc, że do powstania współczesnego kapitalizmu znacznie bardziej przyczyniła się formacja kulturowa ukształtowana przez protestantyzm aniżeli poziom zasobności i rozwoju technologicznego społeczeństw (Landes 2003).

Odrębność i zwartość regionów wynikają ze świadomego poczucia wspólnoty kulturowej mieszkańców. Lokalne kultury stają się kluczem do wyjaśnienia problemów o skali narodowej czy wręcz globalnej. W tym kontekście jednym z głównych problemów badawczych staje się regionalna identyfikacja. Stąd tak liczne obecnie studia nad tożsamością regionalną, próby dotarcia do tego, co ją buduje, jak można ją kształtować, jaka jest postawa młodych ludzi, bo to od niej będzie zależało tak naprawdę, czy region przetrwa czy nie, a nie jedynie np. od stopnia regionalnego domknięcia procesów gospodarczych. Kulturowe rozumienie pojęcia regionu pozwala powiązać relatywnie obiektywny świat społecznych i ekonomicznych relacji z subiektywną rzeczywistością identyfikacji kulturowej.

Region kulturowy jednoczy w swej istocie poszczególne aspekty specyfiki regionalnej uznawane za podstawowe w wyróżnieniu regionu fizyczno-geograficznego, ekonomicznego czy społecznego. Jego odrębność wynika bowiem z odmiennych warunków tak środowiskowych, historycznych, jak i ekonomicznych, w których kształtowały się konkretne społeczności. Jeszcze wyraźniej

to zespolenie środowiska, społeczności i gospodarki widać na przykładzie koncepcji miejsca, zbieżnej z kulturową interpretacją regionu. Powraca idea *vidaliańskiego milieu*, stanowiącego nierozdzielalną całość przyrody, człowieka i jego sposobów gospodarowania. Nie wyjaśnimy zatem specyfiki regionu kulturowego bez odwołania się do cech środowiska naturalnego, a tym samym regionu fizyczno-geograficznego, do charakteru powiązań gospodarczych historycznie w nim ukształtowanych, czy wreszcie intensywności relacji społecznych mu właściwych. Kolejne koncepcje regionu nie mają zatem charakteru konkurencyjnych propozycji analitycznych, lecz są w stosunku do siebie komplementarne, każda z nich bowiem opisuje rzeczywistość regionalną w innym ujęciu.

Kulturowe rozumienie regionu, studia nad tożsamością regionalną i identyfikacją terytorialną znajdują się w centrum zainteresowania nurtów humanistycznych. To dzięki nim pojęcie miejsca stało się jedną z głównych kategorii badawczych (Buttimer 1979; Relph 1976; Tuan 1987). Jak podkreśla A. Paasi (1991), miejsce nie jest pojęciem dającym się zredukować do określonego fragmentu przestrzeni. Nie jest ono jedynie codziennym środowiskiem życia czy jednostką administracyjną. Miejsce jest niepowtarzalną siecią społecznych i materialnych powiązań przestrzenno-czasowych oraz towarzyszących im znaczeń, wyrosłych na gruncie doświadczenia dnia codziennego. Miejsce budują kolejne epizody historii życia jednostki, które zawsze mają wymiar „geograficzny”: rzeczywisty, wyobrażony czy też utopijny.

Fizyczne warunki środowiska odgrywają niezwykle ważką rolę w procesie tworzenia się miejsca i regionu. Naturalne warunki środowiska z jednej strony stanowią podstawę organizacji produkcji materialnej, z drugiej zaś stają się manifestacją wartości symbolicznych i estetycznych w formie *krajobrazu*. Krajobraz jest materialnym wyrazem relacji ludzi i środowiska; pracy i jej konkretnego umiejscowienia.

Podobnie jak wzajemnie przenikają się koncepcje regionu i miejsca, tak rola jednostek i społeczności w tworzeniu regionów jest równie niejednoznaczna. Dla badaczy przyjmujących strukturalistyczny punkt widzenia rola pojedynczych członków grup tworzących regionalną społeczność jest znikoma. Interpretacje humanistyczne z kolei postrzegają jednostki jako główne czynniki sprawcze w procesie formowania regionów. Y.-F. Tuan (1982) uważa, że fragmentaryzacja przestrzeni bądź też jej scalanie w postaci regionów jest rezultatem relacji jednostek do społeczeństwa; ich świadomości, poczucia własnej odrębności oraz wspólnoty z innymi ludźmi.

Pojawia się wątpliwość, w jakim stopniu uprawnione jest traktowanie regionu w kategoriach miejsca. Czy skala regionu nie przerasta skali miejsca? Kategorii miejsca nie można rozpatrywać w oderwaniu od subiektywnego doświadczenia środowiska przez jednostki bądź społeczności. Miejsce nie ma konkretnego wymiaru przestrzennego. Może nim być przestrzeń pokoju, ale może nim być region, kraj czy kontynent. Do tego, aby powstało miejsce, nie wystarcza specyficzna organizacja przestrzeni, nadająca mu określoną

wewnętrzną strukturę, poziom i charakter zagospodarowania, stopień domknięcia powiązań gospodarczych i relacji społecznych. Nie oznacza to jednak, iż wszystkie te cechy nie są istotne w procesie tworzenia miejsca. Do jego powstania niezbędny jest jeszcze emocjonalny stosunek ludzi do konkretnego fragmentu przestrzeni w określony sposób zagospodarowanego, ich mentalne oswojenie z nim i jego zaakceptowanie, ich subiektywne wyobrażenie na temat charakteru tej przestrzeni. Nie ma miejsca bez ludzi, ale też nie ma ludzi bez miejsc. Jeżeli zatem doświadczamy regionalnej identyfikacji społeczeństw, to doświadczamy regionu jako miejsca.

2. Metody

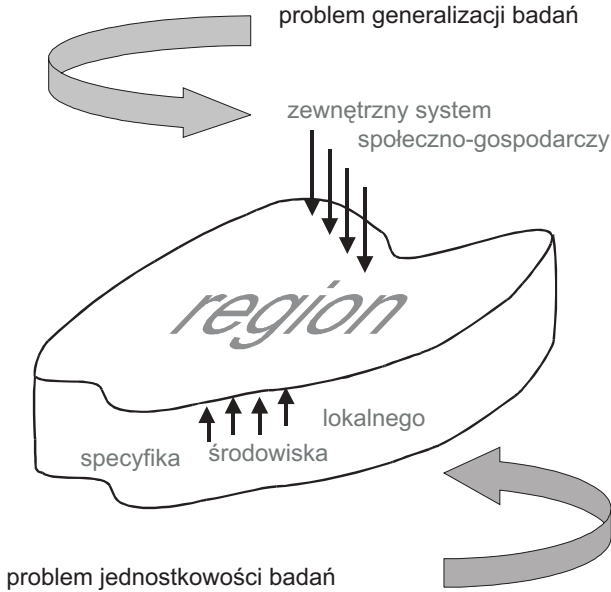
Nowe koncepcje regionu, próba zgłębienia jego specyfiki w wymiarze społecznym i kulturowym, pojmowanie regionu jako miejsca, zmuszają do poszukiwania nowych metod i sposobów opisu. Współczesnym studiom regionalnym właściwa jest różnorodność interpretacji, charakteryzująca pomodernistyczny paradygmat nauki.

We współczesnych studiach regionalnych celem badania nie jest jedynie poszukiwanie i opis odmienności i specyfiki regionów, jak miało to miejsce w podejściach chorologicznych, ale interpretacja odmienności środowisk lokalnych w kontekście ich wpływu na przebieg procesów ogólnych, globalnych. Nowe badania regionalne starają się zatem rozpoznać relacje między efektem działania procesów ogólnych a specyfiką lokalnych warunków, która ostatecznie decyduje o charakterze i rozwoju określonego, konkretnego regionu. Trudność tego zadania polega na uniknięciu dwojakiego rodzaju pułapek – pułapki *jednostkowości* badań (jeżeli bowiem w nią wpadniemy, to powrócimy do opisów „zatok i przylądków”), w której każdy region jest zjawiskiem indywidualnym, niepowtarzalnym i nie możemy dokonać żadnych uogólnień ani porównań. Ale równie nieprzydatny byłby powrót do neopozytywistycznej tradycji, odrzucającej refleksję nad specyfiką miejsca, w której regiony są jedynie rezultatem i potwierdzeniem działania praw ogólnych. To podejście zastawia na nas z kolei pułapkę *generalizacji*. Trudność polega zatem na znalezieniu perspektywy pośredniej, która dostrzega wpływ procesów ogólnych na charakter danego regionu, ale jednocześnie rozpoznaje i docenia znaczenie indywidualnych cech i specyfiki regionu, ostatecznie przesądzających o jego charakterze (ryc. 2).

Problem relacji jednostkowego przypadku i praw uniwersalnych na gruncie współczesnej filozofii nauki w analogiczny sposób traktuje S. Toulmin (1990), wzywając do zachowania uniwersalnych reguł, ale powrotu do badania przypadku. Znaczenie poznawcze badania indywidualnego przypadku na gruncie nauk społecznych dogłębnie przedstawia B. Flyvbjerg (2001).

Świadomość wielowymiarowej natury związków i relacji kształtujących specyfikę regionu zmusza do wyjścia poza jedną opcję metodologiczną i do stosowania całego wachlarza metod – zarówno ilościowych, jak i jakościowych

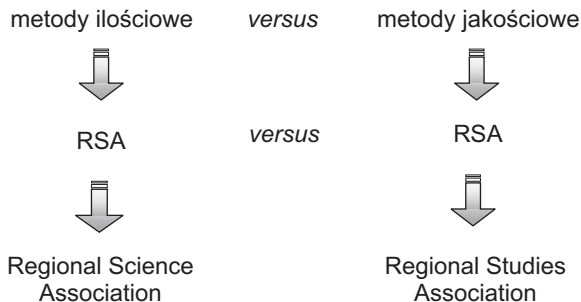

Ryc. 2. Region jako efekt oddziaływania uwarunkowań zewnętrznych i specyfiki lokalnej

Źródło: Sagan 2003, s. 47.

– do analizy problemu. Problem ten budzi głębokie dyskusje i kontrowersje między zwolennikami scjentyistycznych metod analizy oraz badaczami postrzegającymi metody jakościowe, w tym narracyjny opis, jako mające większą siłę wyjaśniającą. O skali i randze tej debaty najlepiej świadczy materializacja konfliktu między zwolennikami tych podejść w postaci utworzenia dwóch naukowych towarzystw badań regionalnych, których nazwy posiadają ten sam skrót, ale różne jego rozwinięcie (ryc. 3).

Regional Studies Association powstało w 1965 roku w Wielkiej Brytanii jako wyraz krytyki i niezgody części badaczy regionalnych na intensywną

Ryc. 3. Towarzystwa naukowe badań regionalnych

Źródło: opracowanie własne.

matematyzację i teoretyzację studiów regionalnych rozwijanych i propagowanych przez badaczy skupionych w Regional Science Association utworzonym w 1954 roku w USA. Obecnie obie organizacje działają aktywnie na polu badań regionalnych, często różniąc się bardziej nazwą niż podejściem metodologicznym. Powszechna wydaje się dziś zgoda co do konieczności łączenia i wykorzystywania w badaniu regionów tak ilościowych, jak i jakościowych metod analizy. W opisie makrouwarunkowań rozwoju regionu i w analizie zewnętrznego systemu społeczno-gospodarczego właściwe jest stosowanie metod ilościowych, statystycznych, umożliwiających przetworzenie znacznych ilości danych, dostarczających statystycznie porównywalnych wyników. Próba dotarcia do specyfiki środowiska lokalnego często wymaga pogłębienia obrazu uzyskanego z analizy danych statystycznych bardziej szczegółowymi, wnikającymi w głąb problemu technikami badań jakościowych, których wyniki otwierają możliwości wyjaśniania zjawisk i ich przyczynowej interpretacji.

3. Praktyka

W polskiej literaturze przedmiotu K. Dziewoński (1967) ugruntował rozumienie pojęcia regionu w trzech kategoriach: jako przedmiot poznania, narzędzie analizy i narzędzie działania. Z. Chojnicki (1999, s. 327–353) proponuje zredukowanie tych trzech kategorii jedynie do koncepcji analitycznej i przedmiotowej, co też wydawało się przez wiele lat w pełni uzasadnione i zbieżne z dualistycznym pojmowaniem regionu w literaturze światowej. Dzisiejsza sytuacja badań regionalnych wymaga rewizji tego poglądu.

Region jako narzędzie działania stał się we współczesnej rzeczywistości bodaj najintensywniej wykorzystywaną koncepcją. Potrzeba badań regionu jako narzędzia działania stymuluje badania regionalne także w sferze poznawczej i analitycznej.

Potrzeby praktyki, proregionalna polityka zarówno poszczególnych państw, jak i całej Unii Europejskiej rodzą wielką potrzebę operacjonalizacji pojęć, definiowania procedur postępowania regionalizacyjnego. W praktyce życia społeczno-gospodarczego uświadomiono sobie wymiar kulturowy regionu. To polityka przedsiębiorczości, konkurencyjna walka ekonomiczna ujawniły siłę i zalety (bądź też słabość) regionów płynące z ich kulturowych uwarunkowań. Stało się w pełni czytelne, iż identyfikacja społeczności z regionem, silna z nim więź emocjonalna, przywiązanie mieszkańców do terytorium i pozytywna jego waloryzacja budują kapitał społeczny wygrywający w konkurencji z innymi regionami. Cechy te chronią także region przed degradującymi zjawiskami społeczno-gospodarczymi, przed wyniszczającymi demograficznie i społecznie procesami uciezkowymi. R. Florida (2002) pisze o tzw. klasie kreatywnej (*creative class*), której obecność dynamizuje rozwój regionalny, podnosi poziom innowacyjności społeczności lokalnej, czyni ją otwartą na wiedzę, jednym słowem, stymuluje rozwój najbardziej pożądanых cech środowiska lokalnego. Cechą charakterystyczną tej jakże pożądanej dla rozwoju lokalnego

klasy jest jej duża swoboda w wyborze miejsca osiedlenia. Zdecydowanie przyciągają ją lokalności mające wszelkie pozytywne cechy miejsca. Tworzenie miejsc, budowa terytorialnej identyfikacji stały się operacyjnymi pojęciami w polityce regionalnej. Przegląd aktualnych studiów regionalnych dowodzi, jak silna jest potrzeba i presja ze strony praktyki w zakresie badań nad tymi zagadnieniami. D. Furst (2003) stwierdza, że tworzenie miejsc (*place-making*) jest narzędziem efektywnego zarządzania lokalnością. P. Healey (2001) upomina, że należy dążyć do znacznie bardziej zorientowanego na miejsce systemu planowania w Wielkiej Brytanii. E. Malecki (2003) rozważa, co oznacza konkurencyjność miejsc i dlaczego jest ona ważna dla rozwoju regionalnego. M. Tewdwr-Jones (2003) pisze, iż winniśmy tworzyć i kształtować miejsca mające cel, wizję i dumę. A. Paasi (2003) zauważa, że budowa regionalnej identyfikacji staje się operacyjną definicją w procesie tworzenia na biurkach planistów i polityków czysto administracyjnych jednostek terytorialnych.

Problem, który podnosi A. Paasi, jest jednym z ważniejszych zagadnień współczesnych badań regionalnych. Wydaje się bowiem, iż doszło do zamieszania pojęciowego, traktującego kwestie dotyczące regionu jako przedmiot poznania w kategoriach narzędzi działania. Atrybuty właściwe regionom naturalnym, środowiskowo i historycznie ukształtowanym, regionom identyfikowanym w procesie poznawczym, a zatem będącym przedmiotami poznania, przypisuje się regionom będącym narzędziem działania, czyli regionom administracyjnym, planistycznym tworzonym często jedynie w wyniku decyzji centrów administracyjnych, czasem mających zaledwie kilkuletnie historie istnienia. Problem ten jest wyraźnie obecny w procedurach regionalizacyjnych wynikających z ujednoczenia systemu organizacji terytorialnej państw wstępujących do Unii Europejskiej. Z jednej bowiem strony unijne wymogi formalno-administracyjne, ściśle powiązane z systemami wsparcia finansowego, zmuszają niemal wszystkie państwa kandydackie do zmiany istniejącego systemu podziału administracyjnego ich terytoriów, z drugiej zaś strony istnieje *explicite* wyrażone w dokumentach UE oczekiwanie, iż regiony te będą miały cechy właściwe regionom naturalnym – historycznym (por. Gorzelak 2001; Plane Kovacs 2001). Stąd potrzeba działań, mających na celu budowanie kulturowego wymiaru regionu w jednostkach administracyjnych. Podejmowane działania i wdrażane procedury, mające służyć budowie regionalnej identyfikacji oraz tworzeniu regionu-miejsca, pomijają zwykle kluczowy dla uzyskania pozytywnego efektu czynnik, którego nie sposób pominąć, wyeliminować, zastąpić, nabyć – czynnik czasu.

W podsumowującej rozważania tabeli (tab. 1) zestawione zostały najważniejsze cechy studiów regionalnych właściwe poszczególnym etapom ich rozwoju. Zasygnalizowany został także szerszy kontekst przemian zachodzących zarówno w regionalnej świadomości społecznej, jak i pozycji naukowej badań regionalnych.

Podejmując kwestię świadomości regionalnej, możemy mówić głównie o wzroście lub spadku zainteresowania nią ze strony badaczy. Wśród mieszkańców regionów jej obecność lub brak są uwarunkowane znacznie szerzej

Tab. 1. Ewolucja badań regionalnych

Studia regionalne	Paradygmat nauki	Świadomość regionalna	Pozycja geografii w badaniach regionalnych	Dominująca koncepcja regionu
Podejście chorologiczne	premodernistyczny	silna – duże zainteresowanie zróżnicowaniem regionalnym świata	dominująca	przedmiot poznania
<i>Regional Science</i>	modernistyczny	słaba – spadek zainteresowania specyfiką regionów na rzecz unifikacji i standaryzacji rozwoju społeczno-gospodarczego świata	słaba	narzędzie analizy
Interpretacje społeczne i kulturowe	poststrukturalistyczny postmodernistyczny	silna – ponownie uświadomione silne regionalne zróżnicowanie świata z wyraźną dominującą rolą czynników społecznych i kulturowych	pożądana, ale ciągle słaba	narzędzie działania, przedmiot poznania

Źródło: opracowanie własne.

aniżeli tylko faktem naukowego zainteresowania nią. Należy jednak pamiętać, że wszelkie studia społeczne, w tym regionalne, jednoczą w swej istocie podmiot i przedmiot badania, którym jest społeczeństwo. Jak ujmuje to T. Adorno (1984), społeczeństwo jako podmiot i społeczeństwo jako przedmiot są tym samym, tym samym jednak nie będąc. Wzrost naukowego zainteresowania i badań nad świadomością regionalną bez wątpienia wpływa na wzrost tejże świadomości w społecznościach lub przynajmniej na uświadomienie jej istnienia lub braku. Czas studiów chorologicznych to niewątpliwie czas głębokiej tak społecznej, jak naukowej świadomości silnego zróżnicowania regionalnego świata. Cywilizacyjne trendy nowoczesności nie sprzyjały kulturowaniu odrębności i specyfiki regionalnej w wymiarze społecznym czy kulturowym. Jeżeli w ogóle była ona dyskutowana, to jedynie jako etap przejściowy ku jednolitemu społeczeństwu ery modernizmu. Współczesny renesans studiów regionalnych to nie tylko powrót i akceptacja regionalnie zróżnicowanego świata, ale wręcz potrzeba i działania mające intensyfikować i utrwalać świadomość regionalną wśród społeczności.

Zmienne też były relacje między studiami regionalnymi a poszczególnymi dyscyplinami, w ramach których regionalne zróżnicowanie świata jest badane.

Geografia bez wątplenia należy do dyscyplin, w których studia regionalne mają kluczowe znaczenie. Jeżeli odwołamy się do klasycznych definicji regionu i geografii, to są one niemal tożsame. D. Whittlesey (1954) mówi, że region to różniący się od innych fragment powierzchni ziemi, natomiast geografia jest nauką o przestrzennym zróżnicowaniu powierzchni ziemi. Badania regionalne konstytuują zatem rdzeń prac empirycznych i teoretycznych geografii ogólnej. Nie dziwi więc fakt, że pozycja geografii w tradycyjnych badaniach regionalnych była dominująca. Zmiana paradygmatu nauki, rewolucja ilościowa w badaniach geograficznych, narodziny *Regional Science* z jednej strony zepchnęły zainteresowania regionem w pracach geograficznych na margines głównego nurtu badawczego, z drugiej zaś sprawiły, iż centralną pozycję w badaniach regionalnych zajęły inne dyscypliny, a przede wszystkim ekonomia. Skutki marginalizacji studiów regionalnych w łonie geografii są wyraźnie widoczne do dziś między innymi w programach kształcenia uniwersyteckiego. Geografia regionalna jako przedmiot nauczania jest podzielona na osobne bloki poświęcone zagadnieniom fizyczno-geograficznym i społeczno-gospodarczym w regionach. Często programy te nie są zsynchronizowane nawet co do omawianych regionów, nie budując tym samym wiedzy na temat istoty specyfiki określonego regionu, wyrastającej z tak trudnej do uchwycenia mozaiki elementów środowiskowych, gospodarczych i kulturowych. Współczesna potrzeba studiów regionalnych, łączących i syntetyzujących tę niezwykle złożoną materię rozwoju regionów, zastaje geografii dość bezradną i zagubioną. Metodologiczne wymogi modernistycznego paradygmatu nauki doprowadziły do wewnętrznego rozbicia i głębokiej specjalizacji wewnątrz samej dyscypliny. W konsekwencji zagubiła ona to, co najcenniejszego wnosi do wspólnego dorobku naukowego, a mianowicie umiejętność syntetyzowania i dostrzegania zjawisk w ich wzajemnym uwikłaniu, które stanowi istotę rzeczywistego, spójnego świata. Takiej zaś nauki potrzebuje dzisiejsza teoria, metodologia i praktyka studiów regionalnych.

Literatura

- Adorno T.W., 1984, „Socjologia i dialektyka” (w:) E. Mokrzycki, *Kryzys i schizma 2. Antyścjentystyczne tendencje w socjologii współczesnej*, Warszawa: PIW, s. 5–46.
- Buttimer A., 1979, „«Insiders», «outsiders» and the geography of regional life” (w:) A. Kukliński, O. Kultalahti, B. Koskiahho (red.), *Regional dynamics of socioeconomic change*, Tampere: Finnpublishers, s. 157–178.
- Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Dziewoński K., 1967, „Teoria regionu ekonomicznego”, *Przegląd Geograficzny*, nr 39, z. 1, s. 35–50.
- Florida R., 2002, *The Rise of the Creative Class: And How Its Transforming Work, Leisure Community and Everyday Life*, New York: Basic Books.

- Flyvbjerg B., 2001, *Making social science matter*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Furst D., 2003, *How place-making can influence local governance*, paper presented at the 51st International Congress of Americanists, Santiago de Chile, July.
- Gorzela G., 2001, „The regional dimension of Polish transformation: seven years later” (w:) G. Gorzela, E. Ehrlich, L. Faltan, M. Illner (red.), *Central Europe in transition: towards EU membership*, Warszawa: Regional Studies Association, Polish Section, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, s. 310–329.
- Hagget P., 1965, *Locational analysis in human geography*, London: Edward Arnold.
- Hampden-Turner Ch., Trompenaars A., 1998, *Siedem kultur kapitalizmu*, Warszawa: Dom Wydawniczy ABC.
- Harvey D., 1969, *Explanation in geography*, London: Edward Arnold.
- Healey P., 2001, „Towards a more place-focused planning system in Britain” (w:) A. Madanipour, A. Hull, P. Healey, *The governance of place: Space and planning processes*, Aldershot: Ashgate, s. 265–286.
- Landes D., 2003, „Kultura przesądza prawie o wszystkim” (w:) L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.), *Kultura ma znaczenie. Jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, s. 42–58.
- North D.C., 1990, *Institutions, institutional change, and economic performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Malecki E.J., 2003, *Jockeying for position: what it means and why it matters to regional development policy when places compete*, paper presented at the Regional Studies Association conference, Pisa, Italy, April.
- Paasi A., 1991, „Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life”, *Environment and Planning A*, nr 23, s. 239–256.
- Paasi A., 2003, „Region and place: regional identity in question”, *Progress in Human Geography*, nr 27 (4), 475–485.
- Plane Kovacs I., 2001, „Regional Development and Governance in Hungary”, *Discussion Papers*, Pecs: Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Science.
- Porter M., 2003, „The economic performance of regions”, *Regional Studies*, nr 37 (6/7), s. 549–578.
- Pred A., 1984, „Place as a historically contingent process: structuration and time-geography”, *Annals of the Association of American Geographers*, nr 74, s. 279–297.
- Relph E.C., 1976, *Place and placelessness*, London: Pion Ltd.
- Sagan I., 1996, „Analiza przemian społecznych regionu i miejsca wywołanych lokalizacją inwestycji przemysłowej” (w:) R. Domański (red.), *Nowa generacja badań gospodarki przestrzennej*, Biuletyn KPZK PAN, z. 174, s. 159–176.
- Sagan I., 2003, „Geografia regionalna a przemiany metodologii badań społeczno-ekonomicznych” (w:) I. Sagan, M. Czepczyński (red.), *Wymiar i współ-*

- czesne interpretacje regionu*, Gdańsk–Poznań: Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Ekonomicznej, s. 43–54.
- Sayer A., 1989, „The «new» regional geography and problems of narrative”, *Environment and Planning, D: Society and Space*, nr 7, s. 253–276.
- Sayer A., 1991. „Behind the locality debate: deconstructing geography’s dualisms”, *Environment and Planning, A*, nr 23, s. 283–308.
- Storper M., 1997, *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, New York: The Guilford Press.
- Tewdwr-Jones M., 2003, „Creating and shaping places with purpose, vision and pride”, *International Planning Studies*, nr 8, s. 3–8.
- Toulmin S., 1990, *Cosmopolis. The Hidden Agenda of Modernity*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Tuan Y.-F., 1982, *Segmented worlds and self: Group life and individual consciousness*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tuan Y.-F., 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa: PIW.
- Whittlesey D., 1954, „The Regional Concept and the Regional Method” (w:) P.E. James, C.F. Jones (red.), *American Geography – Inventory and Prospect*, New York, s. 19–68 [za:] 1957, *Teoretyczne Zagadnienia Geografii* (w:) Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, Warszawa: IG PAN, s. 100–156.
- Wilczyński W., 1997, „Ewolucja pojęcia regionu w literaturze geograficznej”, *Rocznik Świętokrzyski*, Ser. B – Nauki Przyr., nr 24, s. 117–129.